

İBN CEMÂ'A'NIN EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE PEDAGOJİK YAKLAŞIMLAR

Yrd.Doç.Dr. Ramazan BUYRUKÇU

Biz bu çalışmamızda İbn Cemâ'a'nın İslâm Eğitim Tarihi, özellikle ve daha ziyade eğitim literatüründe kullanılanlarını esas alarak eğitimle ilgili görüşlerini, modern eğitimin üzerinde durduğu ortak konularla ilişki kurarak, günümüz pedagojik anlayışı doğrultusunda değerlendirmeye ve yorumlamaya çalışacağız.

İbn Cemâ'a, Bedrettin Ebu Abdullah Muhammed Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Sadullah (Ö. H.733/M.1332) Hicrî VIII. asırda yaşamış büyük İslâm âlimlerindedir. O, eğitimle ilgili görüşlerini "Tezkiretü's-Sâmi'i ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim" adlı eserinde toplamıştır¹. İbn Cemâ'a kitabında; diğer birçok İslâm eğitimcisi ve âlimi gibi,² ilmin ve âlimin fazileti, ilim öğrenmede niyet, öğretmen kim ve nasıl olması gerektiği, öğretmenin öğrenciye ve derse karşı tutum ve davranışlarının nasıl olacağı gibi öğretmenin nitelikleri, öğrencilerin öğretmenlere karşı davranışları ve davranış kuralları, öğretime başlama yaşı, okullarda yatılı olarak okuyan öğrencilerin uyması gereken kurallar, medrese müderrislerinin mali durumları, öğretmenlerin ücret alıp almayacağı meselesi, öğrenci-öğretmen-veli ilişkileri, kitabın değeri ve kullanılması, kütüphanedeki kitapları kullanma kuralları gibi eğitim ve öğretimle ilgili birçok konulara yer vermekte, görüşlerini ortaya koymaktadır³. O, eserinde

¹ Bk. Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, I, s. 386.

² Bk. Zernüci, Ta'limü'l-Müte'allimîn, s. 7-40; İbn Sahnun, Adâbü'l-Mu'allimîn, s. 50-53; el-Kâbisî, Risâletü'l-Mufasssala, s. 21-23, 52-53; Gazzalî, İhya, I, s. 93-98; Taşkôprüzâde, Mevzuatü'l-Ulûm, I, s. 67-100.

³ Krş. Yavuz, Din Eğitimi Ders Notları, s. 86; Tütüncü, Zernüci'nin Eğitim- Öğretim Görüşü, s. 31.

daha çok modern eğitim bilimlerinin de üzerinde hassasiyetle durdukları eğitime başlama yaşı, öğretmen-öğrenci ilişkileri, öğretmende bulunması ve bulunmaması gereken vasıflar, öğrencide aranan özellikler, öğretmen-öğrenci-veli ilişkileri, kısaca eğitimin temel unsur ve problemlerini ele almaktadır.

İbn Cemâ'a anılan önemli eserinde önce ilim üzerinde durmakta ve ilmin faziletli hakkında bir çok değerli âlimin sözlerini nakletmektedir. Buna örnek olarak; Ebu'l-Esver ed-Düeli'nin, "*İlimden daha aziz bir şey yoktur. Hükümdarlar halkın hâkimidir, âlimler ise hükümdarların hâkimidir*"⁴, Şüreyk el-Kâdî'nin "*Ehlinin yanında ilim, onun değerini bilmeyenlerden çok daha yüce ve değerlidir*", sözlerini nakletmesini gösterebiliriz. İbn Cemâ'a'nın bu yaklaşımı, öğrenciyi ilim öğrenmeye teşvik etmesi, ilmi ve dersi sevdirmesi, öğrencinin ilgisini çekmesi itibariyle, eğitimde motivasyonu geliştirme olarak değerlendirilebilir. Dersi sevdirmek, öğrencinin ilgisini çekmek, yani öğrenciyi motive etmek, eğitim bilimcilerinin, psikologların eğitim-öğretimde başarıyı etkileyici faktör olarak bugün de üzerinde titizlikle durdukları bir konudur⁵.

İbn Cemâ'a daha sonra ilim elde etmede niyetin değerli, önemi üzerinde durarak; "ilimde asıl olan niyettir, niyette asıl olan ise, Allah'ın rızasını kazanmaktır" demektedir. Ona göre; öğrenci başlangıçta Allah'ın rızasını kazanmak, ahiret saadetini elde etmek, öğrenmekle kendi cehâletini ortadan kaldırmak, öğrendikleri ile başkalarını aydınlatmak, dini ihyâ etmek, ilimle amel etmek, Allah'a yaklaşmak gibi esaslara yönelmeye niyet etmelidir⁶. O, bu görüşünü desteklemek üzere Ebu Yusuf'un şu sözünü nakleder: "*Ey insanlar!*

⁴ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 10, 88-89; Krş. Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 229-231; Yavuz, Din Eğitimi, s. 86.

⁵ Krş. Ersin, Eğitimde Psikolojinin Rolü, II, s. 166-176; Pars / Cırtlı/ Enç/ Oğuzkan, Eğitim Psikolojisi, s. 134-135; Yavuz, Eğitim Psikolojisi Ders Notları, s. 107-110; Pressey/Robinson, Psikoloji ve Yeni Eğitim, II, s. 34-44.

⁶ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 68; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenel Münasebetleri, s.281.

İlmînzle Allah'ı arzulayın. Çünkü mütevâzi bir niyetle girdiğim her meclisten, oradakiler tarafından yükseltilerek ayrıldım. Halka büyüklük taslamak gayesiyle oturduğum her yerden mahçup olarak ayrıldım. İlim ancak bir ibadet ve Allah'a yaklaşma vasıtasıdır". O, yine niyetin önemini ve niyeti düzeltilmenin zorluğunu belirtmek üzere es-Sevrî'nin: "Niyetimi düzeltmek için uğraştığım kadar hiç bir şeyle uğraşmadım" sözünü nakletmektedir⁷. Bilindiği gibi niyet, insanın zihnen ve kalben bir şeye yönelmesi ve o şeyi yapma ve yapmama hususunda kesin karar vermesi demektir. Dolayısıyla niyetin hangi konuda olursa olsun başarılı veya başarısızlıkta önemli fonksiyonu vardır. İslâm'da ibadetler başta olmak üzere, suç, caza ve mükâfat konularında niyete çok büyük önem ve değer verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.V.), "Amellerin kıymeti ancak niyete göredir. İnsan için ancak niyetin karşılığı vardır"⁸ buyurmuştur. İbn Cemâ'a konuya İslâmî düşünce ile yaklaşarak, diğer bütün faaliyetlerde olduğu gibi, eğitimde, ilim elde etmede de niyetin Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu belirterek, tâlî, geçici hedeflerden ziyâde asıl hedefe yönelmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Eğitimde amaç toplumların eğitim anlayışlarına göre farklılık gösterir. Ancak bu farklı amaçlara ulaşmada da niyetin yönlendirici, zorlayıcı rolü vardır. "Niyet edersen, azmedersen başarursun, bitirirsin" ifadeleri niyetin fonksiyoner etkinliğinin bir ifadesidir.

İbn Cemâ'a'nın üzerinde durduğu bir diğer konu da eğitim ve öğretim için uygun zamanın seçilmesi, öğrenime başlama yaşıdır. O, çocuğun erken yaşlarda öğrenime başlamasını öğütler. Çünkü ona göre geçen zamanı geri getirmek mümkün değildir. İslâm eğitim felsefesinde temel esas, insan hayatının bütünüyle bir öğrenim devresi olmasıdır. Hz. Peygamber bu hususu "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" sözleriyle müslümanlara açıklamış ve tavsiye etmiştir. Ancak çocukluk ve ilk gençlik yılları eğitim-öğretim için önemli

⁷ İbn Cemâ'a, Teczkiretü's-Sâmî, s. 68-69; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, s. 282.

⁸ Bk. Buhârî, Tecrid-i Sarîh, I, s. 1.

dönemlerdir. Bu yaşlarda insan zihninin birçok meşgulyetlerden âri olması nedeniyle öğrenme hadisesi daha kolay olacağı gibi, kazanılan bilgiler de daha kalıcı olacaktır. İslâm eğitimcisi İbn Sahnun eğitime erken yaşta başlamanın önemini; "*Kur'an genç yaşta öğrenilmelidir. Çünkü Kur'an o yaştaki kimsenin kan ve etiyle karışır, erken yaşta bilgi edinme bir taşa yazmak kadar etkilidir*"⁹ sözleriyle vurgulamaktadır. Eğitime erken yaşta başlamanın ehemmiyeti üzerinde diğer bir çok İslâm âlimi de hassasiyetle durmuşlardır¹⁰. Örneğin Gazzali bu konuda şöyle demektedir: "*Çocukların küçük yaşta eğitimleri gereklidir. Çünkü küçük yaşta verilen bilgi taştaki oymalara benzer. Çocuğun temiz olan kalbi, ince, sade ve her izlenim ve suretten boştur. Fakat her izlenimi anlayabilecek yetenektir*"¹¹. İslâm eğitimcileri eğitim - öğretime başlamak üzere herkes için geçerli bir yaş şartı koşmaktan ziyade, çocuğun olgunluk ve kabiliyetini, temyiz ve idrak edebilme yaşını esas almışlardır. Şüphesiz bu düşünceler, toplu eğitimden ziyade, ferdi eğitimin hâkim olduğu dönemler için daha çok uygulanırlık geçerliliği bulabilmiştir, diyebiliriz. İbn Cemâ'a eğitim ve öğretimi engelleyici, zihni meşgul edici davranışlardan kaçınılması gerektiği hususuna da dikkat çekmektedir. O, bu konuda "*Talebenin mümkün olduğu kadar bekâr kalması yerinde bir harekettir*"¹² demektedir ki, gerçekten evlilik, insana maddî ve manevî bir çok sorumluluklar yükler, dolayısıyla insanın meşgulyetinin artmasına neden olabilir.

Eğitim ve öğretime başlama, başka bir ifade ile İslâm eğitimcilerinin "*Farz-ı ayn ilimler*"¹³ batıl eğitimcilerin "*herkesin bilmesi lazım gelen şeyler*"¹⁴ olarak nitelendirdikleri temel eğitime

⁹ Bk. Dağ/Öymen, İslâm Eğitim Tarihi, s. 14.

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. Canan, İslâm'da Temel Eğitimin Esasları, s. 343-359.

¹¹ Bk. Gazzali, İhya, III, s. 62; Krş. Gazzali, Mizan el-Amel, s. 38.

¹² Krş. Bayraktar, Öğrenci-Öğretmen, s. 269; Parlatur, DİN Eğitimi, s. 168.

¹³ Bk. Gazzali, İhya, I, s. 35-36.

¹⁴ Bk. Russell, Terbiyeye Dair, s. 236-237.

başlama yaşı, günümüz eğitimcilerinin de üzerinde hassasiyetle durdukları ve üzerinde geniş boyutlu tartışmaların yapıldığı bir konudur. Modern eğitim bilimcileri de öğretime erken yaşta başlamanın faydalı olacağı, ancak çocuğun öğretim seviyesinin dikkate alınması, plan ve programların buna göre düzenlenmesi gerektiği düşüncesindedirler. Bugün birçok ülkede, özellikle Batı eğitim sisteminde okul öncesi öğretim yerleşmiştir. Ülkemizde uygulanan anaokulu programları da bu görüş ve düşüncelerin bir uzantısıdır. Bilhassa ezbere dayalı programlarda erken yaşın eğitim ve öğretimde önemi büyüktür. Öyle ki; ülkemizde uzun süre temel eğitime başlama yaşı 6 mı, 7 mi olsun tartışmaları yapılmıştır ve hâlâ yapılmaktadır. Dolayısıyla İbn Cemâ'a eğitimde geçerliliğini bugün de koruyan eğitim problemlerine yıllar önce temas etmiştir. Onun konu ile ilgili görüşleri uygulama açısından tamamen olmasa bile, düşünce olarak pedagojik yerini muhafaza etmektedir, diyebiliriz.

İbn Cemâ'a eserinde çocuklara ilim öğretecek öğretmene geniş yer vermekte, öğretmenin önemi, özellikleri ve vazifeleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. O, öğretme ve öğrenme sürecinde temel kaynak olarak¹⁵, eğitim ve öğretimde öğretmenin önemini şu sözleriyle vurgulamaktadır: "*Belânın en büyüğü sayfaları hoca edtmektir. Yani halkın ilmi kitaplardan öğrenmesidir.*" Yine o, konu ile ilgili olarak İmam Şâfiî'nin "*İlmi kitapların sahifelerinden öğrenen kimse, ahkâmı öğrenmekten mahrum kalır*" sözünü nakleder. İbn Cemâ'a öğrenciye ilmi bir öğretmenden öğrenmeyi tavsiye etmekle de yetinmeyerek, aynı zamanda ona, ilmi kitaplardan alan ve otorite âlimlerle sohbeti bilinmeyen hocaları değil, asrının âlimleri ile sıkı bir münasebet kurup, onlarla çok konuşmuş ve uzun müddet onların toplantılarına katılmış bir müderrisi seçmesini de tavsiye etmektedir¹⁶.

¹⁵ Alkan, Eğitim Ortamları, s. 73.

¹⁶ Bk. İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmi, 87-97; Krş. Çelebi, Eğitim Tarihi, s.208.

Modern eğitim anlayış ve sistemlerinde de öğretmen eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Öğretmenin eğitim sisteminin bütünü içinde bir yeri vardır¹⁷. Mümtaz Turhan öğretmenin, eğitim ve öğretimdeki önemini ve fonksiyonunu şöyle tarif eder: "*Toplumun hakiki ihtiyaçlarına uygun bir maarif sistemi meydana getirilmek veya mevcut sistem islah edilmek istendiği takdirde işe iyi muallim yetiştirmekle başlamak gerekir*"¹⁸. Bütün güç ve tesirlerine rağmen televizyon, radyo, video gibi sesli-görüntülü veya (kitap, dergi, gazete) basılı yayın, ders aletleri öğretmenin tesir gücüne ulaşamaz. Çünkü öğretmenle öğrenci arasında çok yönlü bir diyalog vardır. İkisi arasında ders süresince ve hatta ders sonrasında da sesli veya sessiz, direkt veya dolaylı olarak bir iletişim ve etkileşim söz konusudur¹⁹.

İbn Cemâ'a göre öğretmen, herşeyden önce bir öğretici olarak ilminde ehliyetli ve yetkili olmalı, çocuğu terbiye etmesini ve öğretmesini iyi bilmelidir. O kazandığı ilimle yetinmemeli, ilmini araştırmak ve geliştirmek için sürekli gayret göstermelidir. Zira ; "*kişit okuduğu, öğrendiği sürece âlimdir. öğrenmeyi bırakıp kendini müstağni ve elde ettiği ilmi yeterli zannettiğinde işe kendini cehaletin kucağına atmış olur*"²⁰. İbn Cemâ'a'nın bu sözlerini, bugünkü eğitim sistemleri içerisinde, öğretmenlik için belirlenen ve aranan özel alan bilgisi, genel kültür bilgisi ve pedagojik formasyon eğitimini paralelinde değerlendirmek mümkündür.

İbn Cemâ'a öğretmende bulunması gereken ferdi özellikler konusunda da; öğretmen güzel ahlâklı, edepli, şefkatli, merhametli, vakârlı, ağırbaşlı, mütevazî, hoşgörülü, düşünce, söz ve fiillerinde samimi ve güvenilir olmalı, gizli ve âşikâr bütün hareket ve

¹⁷ Krş. Güngör, Eğitici ve Öğretici Olarak İnsan, s. 76; Celkan, Eğitim Sosyolojisi, s. 106-107.

¹⁸ Turhan, Maarifimizin Ana Davaları, s. 106-107.

¹⁹ Özkaya, Toplumun Eğitimi, s. 21.

²⁰ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 28; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 186.

davranışlarında, söz ve fiillerinde Allah'tan korkmalıdır²¹ gibi ilk bakışta konuya daha ziyade islâmi düşünce ile yaklaşan bir görünüm arzietmekte ise de, aslında bugün de önemini ve geçerliliğini koruyan, insanın psikolojik özellikleri üzerinde durmaktadır. M. Akif de günümüz öğretmenlerinin ahvalinden menmuniyetsizliğini ifade ettikten sonra, öğretmenin özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

" Muallımım, diyen olmak gerektir imanlı
Edepli, sonra liyâkatlı, sonra vicdanlı"²².

İbn Cemâ'a göre, Öğretmen öğrencileri arasında bir ayırım yapmamalı, hepsine daima eşit muamele yapmalı, birini diğerine tercih etmemelidir. Derslerde onlara daima adil davranmalı, öğrenci derse gelmediği zaman sebebini arayıp sormalı, gerekirse evine bir elçi göndermelidir. Bütün bunları öğrencilerine de hissettirmelidir²³. Öğretimde bulunması gereken bu özellikler, eğitim-öğretimde ölçme ve değerlendirmeye ışık tutmakta ve öğretmen- öğrenci ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir. Eğitimde fırsat eşitliğine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu görüşler pedagojik değer taşıyan düşünceler olarak değerlendirilebilir.

İbn Cemâ'a, "*Dersler ve müfredat programları öğrencinin yaşına ve anlayış durumuna göre ayarlanmalı, anlayış ve kavrayışının üzerine çıkmamalıdır. Aksi halde o dersini anlayamaz ve öğrenemez. Bu durum öğrencinin yorulmasına bile sebep olabilir. Sonra dersler, gayesine ve hedefine göre ayarlanmalıdır*" gibi açıklamaları ile birçok eğitimcinin eğitim ve öğretimde kolaydan zora, basitten karmaşık olana doğru bir yol takip edilmelidir, görüşlerine ve öğretim ilkelerine yıllar önce temas etmiş olmaktadır. Şüphesiz İbn Cemâ'a'da bu görüşlerin oluşmasında İslâm'ın, yani dinî motiflerin etkisi büyüktür.

²¹ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 15, 29, 45, 86-87; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 145.

²² Bk. Ersoy, M. Akif, Safahat, s. 281.

²³ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 59, 62, 65; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 239.

İbn Cemâ'a öğretmene yorgun, uykusuz, kederli, dertli, hiddetli ve aç halde iken, çok sıcak ve çok soğukta derse girmemesini öğütler. Çünkü bu haller insanın normal ve iyi düşüncesini engeller ve bir takım hata ve yanlışlıkların yapılmasına sebep olabilir. Bu bakımdan öğretmenin dinlenmiş, sakin, huzurlu ve dinç olduğu zamanı tercih etmesi daha doğru olur²⁴. İbn Cemâ'a'nın bu görüşleri, düşünce olarak konuya ideal manada bir yaklaşım olmakla birlikte zaman, ve şartlara, toplumların sosyal ve ekonomik durumlarına göre uygulanabilirliği, şüphesiz tartışılabilir. Ayrıca söz konusu hususlar eğitim ve öğretimde başarıyı etkileyen faktörlerdendir. Bu nedenle günümüzde de eğitim plan ve programlarının hazırlanmasında imkânlar ölçüsünde tabiat şartlarının özellikleri, çevrenin, sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınmalıdır.

İbn Cemâ'a, eğitim ve öğretimde başarıyı etkileyen öğretimde metod konusuna dolaylı olarak da olsa temas etmektedir. Ona göre; öğretmenin asıl görevlerinden birisi öğrencilerin derse aktif bir şekilde iştirakini sağlamaktır. Öğretmen öğretimin aktif olmasında, münâzara, münâkaşa ve müzâkereyi ihmal etmemeli, hatta dersin zihinlere daha iyi yerleşebilmesi için öğrencilerine, verilen derslerin kendi aralarında müzâkere edilmesini öğütlemelidir. Ayrıca öğretmen dersin bitiminde onun anlaşılıp anlaşılmadığını sorular ve imtihanlarla kontrol etmelidir. Zira imtihan öğrencilerin derslerini öğrenip öğrenmediklerini, neleri bilip, neleri bilmediklerini ölçmek, eksiklerini ortaya çıkarıp düzeltmek imkanı sağlar. Eğitim ve öğretimde aktif metod²⁵, eğitim-öğretimde ölçme ve değerlendirme bugün üzerinde en çok konuşulan, tartışılan, fakat özellikle ölçme ve değerlendirmede, uygulamada pratik nitelikleri olan bir sistem hâlâ oluşturulabilmiş değildir. Sonra, münâzara, münâkaşa ve müzâkere

²⁴ İbn Cemâ'a, Tezkiretû's-Sâmî, s. 33, 38, 39, 42, 55, 85; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 217, 225, 237; Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 262-263.

²⁵ Geniş bilgi için Bk. Bilgin, Din Öğretimi, s. 126-128; Pazarlı, Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar, s. 34-42.

geçmişte olduğu gibi, bugün de eğitim-öğretimde, bilhassa sosyal bilimlerde, manevi ilimlerde çok sık başvurulan metodlardandır. İbn Cemâ'a'ya göre, öğretmen öğrencisinin belirli bir alanda başarısızlığını tespit ederse, onu başarılı olduğu alana, başka bir ifade ile öğrencinin hangi alanda daha kabiliyetli olduğunu tesbit ederek öğrenciyi o alana yönlendirmelidir. Bu konu günümüz eğitimcilerinin de üzerinde ısrarla durdukları bir konu olup, uygulamada, özellikle ülkemizde hâlâ köklü bir çözümün bulunmadığı bir problemdir. Asırlar öncesi böyle önemli bir noktaya temas edilmiş olması itibarıyla, bu görüş ayrı bir özellik, ayrı bir önem arz etmektedir.

Öğretmen dersini işlerken başlangıçta öz bilgiler vermeli, özellikle zor ve ağır konuları vermemelidir. Zira böyle konular ve dersler öğrenciyi bıktırabilir ve dersten soğutabilir. Bu düşünceler, modern eğitimde sunulan öğretim ilkelerine²⁶ uygunluk arz etmektedir. Esasen "*âlim, insanları büyük bilgilerden önce küçük bilgilerle eğitir*"²⁷. Sonra, öğretmen derste zamanı çok iyi ayarlamalı, derse vaktinde başlayıp vaktinde bitirmeli, onu ne kısaltmalı ne de uzatmalıdır. Yani öğrencinin öğrenine arzusunu körletmemeli, ayrıntılara girip dersin içinde kaybolmamalı, zira bu, öğrenciyi sıkılmaya ve soğumaya götürebilir. Bu sürekli olursa onun dersten soğumasına neden olacaktır. Şu halde öğretmen derse vaktinde girip, zamanında sözünü kesmesini bilmelidir²⁸. Bütün bu görüşler, modern eğitim-öğretim sistem, teknik ve yöntemler, öğrenim ve öğretim ilkeleri doğrultusunda pedagojik olarak değerlendirilebilir.

İbn Cemâ'a yaşadığı dönemde tartışılan bir konu olan öğretmenin ücret alıp almayacağı²⁹ konusunda, öğretmenin

²⁶ Bk. Binbaşoğlu, Öğretim Metodu, s. 28-31.

²⁷ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 52; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s.219.

²⁸ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmî, s. 38; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s.223.

²⁹ Bu konu, o devir İslâm eğitimcilerinin üzerinde durdukları ve eserlerinde ayrı bir alt başlık halinde yer verdikleri bir konudur. Krş. İbn Sahnun, Adâb el-Muallimîn, s. 41, 42, 47-48, 54, 61-62; Kâbisi, Risaletü'l-Mufasssala, s. 33-38; el-Abderi, Kitap el-

gösterdiği bütün öğretim faaliyetleri sonucunda ücret almasını tasvip eder ve bu konuda çeşitli örnekler verir. Cimri olmasına rağmen Hişam b. Abdülmelik'in çocuğuna öğretmen olarak seçtiği ez-Zühri'ye yedibin dinar verdiğini nakleder³⁰.

İbn Cemâ'a'nın üzerinde titizlikle durduğu diğer bir konu ise öğrencidir. Bilindiği gibi eğitim ve öğretimin temel öğelerinden birisi de öğrencidir. Eğitim-öğretim denen hadisenin meydana gelebilmesi, yani bir davranış kazandırma ve değiştirme³¹ veya kültür nakil faaliyeti olan eğitimin gerçekleşebilmesi, karşılıklı etkileşimin ve iletişimin oluşabilmesi için alıcı, kabul edici ve etkilenici rolünü üstlenen veya oynayan öğrencinin olması şarttır. İbn Cemâ'a öğrenciyle ilgili olarak şu görüşlere yer verir. Öğrenci, dersi ehliyetli ve yetkili öğretmenden almalı, sonra kitaplarla genişletmelidir. İslâm eğitim sisteminde, öğrenci dersini devam edeceği öğretmenini kendisinin seçme imkânına sahiptir. Dolayısıyla İslâm eğitimcileri bu konuya eserlerinde ayrı bir yer vermekte ve çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. Nitekim İbn Cemâ'a da bu konuda: "*Öğrenci ilmi kendisinden alacağı öğretmeni seçmekte acele etmeyip iyice araştırmalı, iştisare etmeli, öğretmenin güzel ahlaklı, edepli, ehliyeill, şefkatli, mürüvveill, dersini iyi anlatan, bildiğini iyi öğreten ve koruyuculuğu ile şöhret bulmuş olmasına dikkat etmelidir*"³² demektedir. Bununla birlikte o, İslâm eğitimin temel felsefesine uygun olarak, öğrencinin ihtiyaç duyduğu ve alabileceği bilgileri; genç-yaşlı, büyük-küçük, zengin-fakir olduğuna bakmadan kimde bulursa yakın-uzak demeden kazanmaya, elde etmeye çalışması gerektiği düşüncesindedir. O, her zaman, her yerde bilgi edinmelidir. Aslında bilginin yeri ve zamanı

Medhal, s. 56-97; İbn Sahnun ve el-Abderî'nin görüşlerini incelerken Dağ/Öymen'in İslâm Eğitim Tarihi adlı kitabından faydalandık. Bk. s. 14-15, 57-60.

³⁰ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmi, s. 17; Krş. Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 243.

³¹ Bk. Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme, s. 12.

³² İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmi, s. 85; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s.270; Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 320.

yoktur. Ancak öğrenci öğreniminde zamanın kıymetini iyi bilmeli ve bunun için bir plan ve program hazırlamalıdır. Öğrenci gerektiğinde ilim elde etmek için güç ve zahmetli yolculuklara katlanmalıdır. İbn Cemâ'a bu konu ile ilgili olarak şu şiiri nakleder: "Siz yüksek fikirlere kolayca elde etmek istiyorsunuz. Habuki bal uğrunda arının iğnesine katlanmak gerekir. Talebe gücünün yettiği ölçüde, kendisi meşgul edici unsurları ve tahsilini tamamlamaya engel olan unsurları ortadan kaldırmalı, gücünü, kuvvetini tahsile harcamalıdır. Bunlar aynen yol kesicilere benzerler. Bu yüzden selef ailesinden ayrı, memleketinden uzak kalmayı tercih etmelidir. Zira düşünce dağılınca, hakikatleri kavramak ve meselelerin derinliğine inmek güçleşir"³³.

İbn Cemâ'a, öğrencinin ferdî özellikleri üzerinde dururken; "onun güzel ahlaklı, dindar, ihlâslı, vakar, takvâ sahibi, kanaatkâr olmasını, nefesine, mala-mülke düşkün olmamasını, fakırlığa katlanmasını ister. Öğrenci öğretmenine karşı saygı ve sevgi beslemeli, ona itaatkâr ve bağlı olmalı, ilim ve ders yolunda onun arkasından gitmeli, arkadaşlarına karşı yardımsever olmalıdır. Sonra o, kitabını temiz kullanmalı, faydalı ve önemli bilgileri, öğütleri kitabın kenarına kaydetmelidir. Esasen öğrenci not almak için yanında devamlı yazı malzemesi bulundurmalıdır"³⁴ demektedir.

İbn Cemâ'a dersi öğrenme vakti ve öğrenme türü üzerinde dururken, en uygun zamanın; "ezberlemek için seher vakti, araştırma için sabah vakti, yazma için öğle sonrası, mütalaa ve müzakere için de gece"³⁵ olduğunu söylemektedir. Ona göre, üzerinde düşünülmesi gereken konuyu çözmek için öğrenci sabah namazından önce ve sonra ele almalıdır. Zira sabahın erken

³³ İbn Cemâ'a, Tezkiretû's-Sâmî, s. 72, 87, 97; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 274, 276-277, 297; Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 326.

³⁴ İbn Cemâ'a, Tezkiretû's-Sâmî, s. 71-72, 152-153, 186.

³⁵ İbn Cemâ'a, Tezkiretû's-Sâmî, s. 73-74; Krş. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 278; Çelebi, Eğitim Tarihi, s. 310.

saatlerinde zihnin dinlenmiş ve kalp elem verici duygulardan temizlenmiş olduğundan ilmi bir mesele üzerinde daha iyi düşünülür ve problemler daha kolay çözülmüş olur. Cemâ'a'nın düşünceleri üzerinde, ibadet zamanları, bilhassa sabah ve yatsı namazları ile ilgili olarak dinî motiflerin etkili olduğu hissedilmektedir. Yoksa öğrenim için öğrencinin ilgisi ve zihni uyanıklığı esastır. Ancak belirtilen zamanların zihni uyanıklık için daha uygun olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Cemâ'a'ya göre öğrenci, ilmi bir mesele ile uğraşırken yorulursa dinlenmelidir³⁶. Öğrenim hususunda zihnin yorgun olması, zihni yorgunluğun ilgiyi azalttığı ve öğrenmeyi zorlaştırdığı gibi hususlar, çağdaş eğilimin de üzerinde önemle durduğu alanlardır. Dolayısıyla İbn Cemâ'a'nın bu görüşleri de pedagojik bir anlam taşımaktadır, diyebiliriz.

Şüphesiz İbn Cemâ'a'nın bu görüşlerinin anlaşılması ve anlatılabilmesi psikolojik ve sosyolojik tahlillere ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca İbn Cemâ'a'nın bu düşünceleri üzerinde, diğer İslâm eğitimcilerinde olduğu gibi dinî motiflerin tesiri büyüktür. Sonra unutulmamalıdır ki; her düşünce ve her görüş söylendiği veya yazıldığı dönem içerisinde, yani o dönemin karakteristik özellikleri dikkate alınarak değerlendirildiği takdirde daha iyi anlaşılır ve daha geçerli anlam ifade eder.

³⁶ İbn Cemâ'a, Tezkiretü's-Sâmi, s. 72-73; Bk. Bayraktar, Öğretmen-Öğrenci, s. 278.

BİBLİYOGRAFYA

- Alkan, Cevat : Eğitim Ortamları, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 85, Ankara 1979.
- Bayraktar, Faruk M. : İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, Marmara Üniversitesi., İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Bilgin, Beyza/ Selçuk, Mualla: Din Öğretimi, Akid Yayıncılık, Ankara 1991. *
- Binbaşıoğlu, Cavit: Öğretim Metodu ve Uygulama, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara.
- Canan, İbrahim: "İslamda Temel Eğitimin Esasları", Diyanet Dergisi, C. 18, S. 6, s.343-359.
- Celkan, Hikmet: Eğitim Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1989.
- Çelebi, Ahmed : İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, (çev. AliYardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1983.
- Dağ, Mehmet / Öymen, R. Hızırrahman: İslamEğitim Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974.
- Ersoy, Akif M.: Safahat, İnkılap ve Ata Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 1981.
- Ersin, Meharet: EğitimdePsikolojinin Rolü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981.
- Ertürk, Selahattin: Eğitimde Program Geliştirme, Yelkentepe Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1984.
- Gazzali: İhya-ü Ulum'ı'd-Din, (çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Güngör, Erol: " Milli Eğitimimizde Eğitici ve Öğretici Olarak İnsan", Milli Eğitim ve Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981, s. 69-83.
- el-Kâbîsi, Muhammed b. Halef: Risâletü'l-Mufasssala İli Ahvâl'i'l-Müteallimin ve Ahkâm'i'l-Müallimin ve'l-Müteallimin, (İslamda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale), çev. Süleyman Ateş/Hızırrahman R. Öymen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

- Katıp Çelebi : Keşfü'z-Zünûn ân Âsamî'l-Kutubî ve'l-Fünûn, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1941.
- Öcal, Mustafa: Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Özkaya, Necdet: "Toplum Eğitimi", Diyanet Dergisi, S.5, s. 20-21.
- Parlatır, Selahaddin: İslamda Din Eğitimi, Yayınlanmamış Asistanlık Tezi, İstanbul 1968.
- Paş, V. Baha / Cırtlı, H. / Enç, M. / Oğuzkan, T.: Eğitim Psikolojisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pazarlı, Osman: Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar, İrfan Yayınevi, İstanbul 1967.
- Pressey, Sidney / Robinson, Francis, P.: Psikoloji ve Yeni Eğitim. (çev. Hasan Tan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.
- Russel, Bertrand: Terbiyeye Dair, (çev. Hamit Dereli), Ankara 1954.
- Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi: Mevzuatü'l-Ulûm, (çev. Kemal Efendi, Sad. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- Turhan, Mümtaz: Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, Bedir Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1964.
- Tütüncü, Mehmet: Zernuci'nin Eğitim ve Öğretim Görüşü, (Basılmamış Öğr. Üyeligi Tezi), İzmir 1981.
- Yavuz, Kerim : Eğitim Psikolojisi Dersleri, Erzurum 1985.
- _____ : Din Eğitimi Dersleri, Erzurum 1987.
- Zernuci, Burhaneddin: Ta'limü'l-Müteallim, (çev. Vehbi Yavuz), İlim ve Kültür Yayınları, 2. Baskı, Bursa.